

Højbjergningen i Filsø gennem tiderne

Af Karl Krummes

Skal man skrive noget om højbjergningen i Filsø, er man næsten nødsaget til at give et lille resumé over ejerforholdene, inden A/S Filsø blev startet. Denne vandmølle med vandret-tigheder og ålegårdsret blev i første halvdel af 1800-tallet solgt fra Hennegård til grd. Hans Clemmensen fra Fidde. Om denne ejer ikke rigtig kunne magte at drive møllen, ved man ikke, men han var i hvert fald en driftig mand, for han havde fået det meste af mølleværket udskiftet.

Men i 1848 solgte han møllen til godsejer A. Tranberg fra Lønborggård og proprietær K. Knudsen, Gl. Trøjborg, for en sum af 16000 rigsd. kontant. Tranberg havde dog forinden ladet tage bundprøver forskellige steder i søen og fået klarlagt, at især i den vestlige halvdel af søen var der flere alen dybt dynd, hvorimod den østlige side af søen mest bestod af ler, sten og sand.

På et møde på Hennegård fik man også en ordning med de forskellige lodsejere, som havde lodder ned til søen. De skulle alle have 300 alen tørt land, når vandstanden begyndte at falde. Alle lodsejere underskrev overenskomsten, nogle af dem ved stedfortræder eller ved ført pen. Man havde ikke regnet med, at det havde gået så hurtigt med udtørringen, når man tænker sig, at selve vandspejlet havde en omkreds af 7 mil (ca. 50 km).

I 1852 tog man stemmeværk og ålekiste op, men forinden havde man dog rettet de store sving ud, som var på udløbet fra Hennemølle og ud til havet, og fået bunden sænket lidt i forhold til det bestående udløb.

Vandet sank nu hurtigt, og den bløde dyndbund på den vestlige side begyndte at vise sig, men det var dog først omkring 1870, at man begyndte så småt ved den vestlige side at

leje høparceller ud ved offentlig auktion, til at begynde med var der en auktion, men efterhånden som man fik mere eng udtørret og anlagt veje, holdt man i nogle år 3 auktioner, ledet af herredsfuldsmægtigen i Varde.

Det første hø der bjærgedes var langs den vestlige side op imod hedebrinkerne. Man lavede en stor slæde ikke alt for tung, den læssede man til med hø, og så havde man en lang line, hvor man spændte en hest for, og den gik så op i heden, indtil man havde høet på det tørre og på fast land.

Men det varede ikke så længe, inden man begyndte at grave grøfter, lige fra det faste land i vest og helt ud til søen i øst. Disse grøfter var 2 alen brede, og der var 50 favne imellem grøfterne, og dette var igen inddelt i fem parceller på 10 favnes bredde. Nu lavede man både, der passede til disse smalle grøfter, de var så lange, at de kunne tage så godt og vel et halvt læs hø, og til at transportere høet fra de midterste parceller brugte man bærestænger, det var nogle ca. 6 alen lange slanke granstammer, som man skubbete ind under stakkene, og så gik der gerne en mand forrest og en dreng bagest. Det var somme tider, man forlangte lige lovlig meget af drengene, jeg har set, at fingrene kunne være helt tykke, ligeledes håndleddene, men det var jo for det meste fattige folks børn, der tjente ved gårdmændene, så dem var der ingen ynke med.

Man havde længe spekuleret på at komme lige fra Kirkeby og ud i engene, men der var et sted med stor dybde af dynd, det var ikke let at overvinde det, man prøvede først med en flydebro af planker, men det ville ikke rigtig lykkes, hestene var bange for at gå ud på den, og plumpede de udenfor, var de næsten sikre på at drukne i mudder og vand. Man fik nu fra Qvistrup ved Struer tilsendt nogle lange faskiner lavet af piletræ, de blev sendt med bane til Varde st., og med hestekøretøj til Filsø, en lang transport. Man trykkede de lange faskiner ned i dyndet og trillede sand ud ovenpå, og da man så nogenlunde havde fast bund, brugte man hestene eller stu-

dene, men nu hentede man fylden længere oppe i heden, hvor der var mere sten og en lille smule ler i fylden, så den lod sig bedre køre sammen, så der var nogenlunde fast bund.

I min drengetid tjente jeg hos en mand i Henneby, han havde været gift forkarl på Lønborggård, han fulgte med bestyrer Damgård til Hennemølle.

Denne mand fortalte meget om, hvordan de havde båret sig ad med at lave de lange veje, som de nu begyndte at anlægge. Den første lavede de fra vadestedet og skråt op til den vestlige landside, dernæst en fra denne ret i syd omtrent til Børsmose land.

Nu var Blåbjerg plantage vokset så meget op, at de kunne begynde at tynde ud i den, og i lange tider gik et spand heste i fast fart mellem Blåbjerg og vadestedet, hvor man læsede af, og der var altid nok at hente af. Da de var færdige med at lave vejene, lå der mange, mange læs, som aldrig blev brugt.

Manden, jeg tjente hos, fortalte, at de først lagde kvas godt pakket sammen, og så gravede man en grøft på den ene side på 4-6 alen, og det opgravede blev kastet op på faskinerne. Når det havde tørret lidt, kørte man sand på, det var ikke altid, man kunne bruge køretøjerne, så hentedes sandet på den nordre side af søen i både, og man sejlede det ud gennem de nygravede grøfter.

Der var nu gravet 2 grøfter og samtidig lavet 2 veje i syd og nord, så de lange parceller var delt i tre parter, der var først landparcellerne ved den vestlige side, og så var der mellem-parcellerne og endelig ud mod søen i øst yderparcellerne, nu blev der altså tre gange så mange parceller at byde på ved auktionen, og det var vist godt nok - for nu kom der landmænd langt inde fra landet for at bjærge lidt hø.

Det var den nordlige halvdel af engene, der nu tildels var blevet farbar, men da man skulle i gang med den sydlige halvdel, slappede man en del af og kom lidt lettere om ved at lave vejene. Man lavede godt nok et vadested fra Lang-

odde og over til Stamloseholm på samme måde som vade-
stedet syd for Kirkeby, og vejen derfra og op til det vestlige
land blev også lavet ordentlig med faskiner og sand, men så
holdt det op.

Da man kom længere sydpå over på Tranholm, gravede
man godt nok et par lange grøfter og kastede dyndet op til
denne side, men det blev aldrig godt at køre på. Man lagde
nu den klausul på landmændene, at de skulle levere $\frac{1}{2}$ læs
lyng for hver parcel, de lejede, det var ikke meget værd,
men lidt bødede det da på de bløde steder, men når efteråret
kom, og engene blev sat under vand, flød det meste væk
igen.

Sydvest for Filsø Ø lå en halvø eller nærmest en ø, det var
den bedste eng i hele søen, og den var fast, så man kunne
køre på den over det hele, og det var desuden noget meget
godt hø, så det var efterspurgt og næsten altid dyrt. Da nu
de tværgående veje var lavet, lod man de små grøfter gro til,
men de havde gjort deres nytte, for man kunne nu køre ud
langs grøftekanterne, så nu blev bådene unødvendige.

Hvem der havde små heste eller et spand stude kunne nu
køre næsten over det hele og en enkelt gang tjene en skilling
ved at køre lidt hø op for andre.

Mange af de store heste var trænet op til at gå på den blø-
de eng, de lærte selv at sætte hele hoven til, og så bare tage
den med ro, og skulle det ske, at de sank i, så blev de liggende
stille, indtil manden havde lagt nogle forkludde hø hen
foran dem, som de så let kunne kravle op på, men for det
meste kunne hestene lugte, hvor engbunden var skør, så gik
de ganske af sig selv udenom, og ejeren, som kendte sine he-
ste, lod dem for det meste selv bestemme farten og retnin-
gen.

Der var også nogle, der fandt på at lave dyndsko til at
spænde på forhovene, det hjalp lidt, men trådte de igennem
alligevel, var det næsten umuligt at få dem op igen.

Men en ting, der var mærkeligt, var, at når solen rigtig

Inden man fik grøfter og veje lavet, var der en mand fra Kirkeby, der købte en gammel havbåd, og på den måde fragtede han høet op på fast land. Han lagde til ved den østlige side af engen og lastede, idet der var blankt vand, så sejlede de over til den nordlige side af søen, hvor der de fleste steder var fast bund, så der kunne køres ud til båden og læsses lige over på vognene, men der var en hage ved det, at man skulle altid være på pladsen, når båden kom til land, for den skulle hurtigt af sted igen, man skulle jo passe tiden, når vejret var godt.

Og det skete jo også en gang imellem, når der var lidt hård blæst fra vest, at vinden tog magten fra båden, og den smuttede ind imellem Kirkeby Odde og Gammeltoft pold og så landede helt inde under Dyreby, men dér var også fast bund at lande på, så høet gik ikke tabt af den grund.

Spidsen, der ligger ud i sydøst for Henne kirke, gik under navnet Kjerkeby Odde, og på den yderste spids lå et stykke meget god eng på ca. 20 tdr. land.

Dette stykke eng med samt et stort stykke mindre godt på mange tdr. land var lejet af 5 bønder i Kirkeby, det var nogle, der ikke havde været med i »Filsø krigen« (se nedenst.). Om de havde fået det underhånden eller hvordan, vides ikke, for jeg har ikke hørt, det har været på auktionen, når de andre lodsejerparceller blev henlejet.

Dette stykke eng gav meget og godt hø tilligemed, men det var sejt at slå, så der var mange udefra, der, når de var med som daglejere, måtte bukke under og tage sig et hvil, når de var kommet lidt op på formiddagen.

Engang havde degnen i Kirkeby lejet en daglejer fra det østlige opland, han stillede med en omtrent ny le, og han sagde lige så overlegent, at den var blevet indviet ude på kogene i fjor. Kogene ligger på den vestlige side af Sønderjylland ud imod vadehavet.

Han begyndte at slå med piben i munden, og gul jakke og vest havde han på, så det så meget drabeligt ud, men ved det

første skår lagde han piben, ved næste skår jakken og derpå vesten, og da de kom omtrent til middag, trillede han ud af skåret, og da han kom til sig selv igen, listede han af hjemad, og man så ham ikke mere.

Auktionen over engafgrøderne i Filsø holdtes altid oppe vesten for Storeholm på en sandknold, som var planeret lidt ud. Der lå ganske vist et lille arbejderhus, men ved siden af var sat et telt op, hvor kroejeren fra Kirkeby kro holdt udskænkning. Når man tænker sig, at der var mange landmænd fra oplandssognene, som kom spadserende til auktionen, kunne det være rart at få en lille opstrammer, enten en rigtig gammeldags kaffepuns eller også en øl, men mest førstnævnte.

For de nærmest omkringboende blev auktionsdagene faktisk betragtet som en fridag, de skulle alle med, enten auktionen blev holdt i én eller to dage. Det var egentlig mærkeligt, for selv om de sad i et godt lag, kunne de altid følge med, når det var ved den tid, deres parceller blev budt op, for mange havde deres faste parceller, jeg ved, at der var nogle, der havde de samme parceller i op til 40 år, så det var al den tid, de havde ejendom.

Hvis der var et par af auktionsgæsterne, der havde sat for mange små sorte under vesten og havde et gammelt mellemværende, der skulle ordnes, var der gerne nogle af deres naboer med, som fik dem forligt, men som regel var det naboerne, der betalte forligspunchene.

Jeg husker gamle kancelliråd Andreasen, han var en god auktionsholder for Filsø-aktionærerne, han havde en vis evne til at få folk til at overbyde hinanden, så det kunne ske, at en mand kom til at give lidt mere for sin parcel, end han havde regnet med.

Og var der nogle, han ikke kendte eller kendte alt for godt, så forlangte han på stedet kaution eller kontant.

Vadestedet neden for Kirkeby var nok lavet, men som regel var der vand til langt over knæet, og det var jo ikke altid

så rart at skulle have benklæderne af, men så var der tit et par raske drenge, der havde lånt en båd, og så drev de færgefart, det kostede gerne 5 øre pr. person tur-retur.

Det kunne også ske, at hyrdedrengene fra de nærmeste gårde fik et par timer fri i middagsstunden, og havde de så sparet 25 øre sammen, så de kunne få råd til en sodavand og et par 5 øres kager, så havde de haft en god dag.

Filsø-krigen

Nu da der er skrevet så meget om Filsø, så skulle vi næsten have lidt med om opsynet mellem lodsejerne og de, der havde købt Henne mølle med dens ret til vandet i Filsø.

Omkring 1885 var der en hel del lodsejere, der kunne se, at de havde gjort en meget dårlig handel, da de solgte deres ret. Mange steder var det indvundne land så ringe, at der var sandflugt på de udtørrede arealer. De lagde så sag an mod ejerne af søen, de kunne godt tænke sig at få en lille bid af kagen, da de så, hvorledes engene på den vestlige side af søen udtørredes og blev til god eng.

Lodsejerne etablerede sig med sagfører Nonbo i Varde, og en højesteretssagfører i København, disse skulle føre sagen for dem, men det var, ligesom de ikke kunne finde noget bestemt grundlag at føre sagen på, men de havde opdaget, at aktieselskabet ikke havde sørget for vejret til søen, de havde kun to steder, hvor de kunne komme til søen, det var syd for kirken og ad en vej - ejerne havde købt - fra kommunevejen nord for Filsø Ø og lige i vest ud til søens grund.

Når der var auktion, stod der en mand op og forkyndte, at hvis de prøvede på at forcere de veje, der før brugtes, så ville de blive standset med magt. Lodsejerne gik endda så vidt, at de havde et par politibetjente ude for at hjælpe dem med at holde fremmede køretøjer af vejen. Men lidt efter lidt trak den ene lodsejer efter den anden sig ud af processen, og så trak formanden, Peder Gammeltoft, sig også tilbage, og nu var der ikke mange tilbage, der troede, de kunne få noget ud

af processen, og der faldt også et par domme, der gik lodsejerne imod, så derefter blev der på det nærmeste ro om sagen. Der skete mange små tildragelser under processen, ja man kan nærmest kalde det for drilleri.

Den første bestyrer var Stammose, og han stod i et meget stejlt forhold til lodsejerne. Engang havde han taget et par heste, som var kommet på den forkerte side af skellet, men ejeren var bagefter og bad så mindeligt om at få hestene fri uden at betale optagelsespenge, men Stammose stod stejlt og begyndte at trække af med hestene, men ejeren havde i al stilhed fået kniven listet op af lommen og fik tøjrene skåret over, og han gav nu et stort brøl af sig, samtidig med at han klappede i hænderne. Hestene blev så forskrækkede, at de satte i vildt løb mod hjemmet, og dér stod så Stammose med tøjrstumperne i hænderne.

En anden gang kom Stammose kørende mod Henne Mølle, han så da en flok får, som stod tøjret på den forkerte side af skellet, han var straks rede til at tage fårene med sig, så han kunne få optagelsespenge, men dér havde han gjort en forkert beregning, for ejeren stod ikke så langt derfra, han kaldte nu på fårene, og med et hurtigt ryk løb de fra Stammose, så der blev han også narret.

Men ofte skete det modsatte, så tog man de optagne dyr, enten det var får eller kreaturer med til Henne Mølle, og ejeren måtte så betale bøden, der var faste priser + foder og tidsspilde.

Små lyspunkter fandtes dog også, når blot man kunne få øje på dem. En mand ved navn Niels Thøstesen boede på matr. nr. 9 i Dyreby, han måtte gå fra gården på grund af en kautionsforpligtelse, han fik dog lov til at beholde en hede-lod, som lå ned mod Søvigssund, her fik han bygget sig et lille hus (det gik i mange år under navnet æ Mønsterssted, hedder sådan endnu), og her opbyggede han og konen en tilværelse dels ved at færge folk over Søvigssund, men mest ved fiskeriet.

Da de så lukkede vandet ud af Filsø, var der nu tilbage kun en bæk, ja, så var det slut med indtægterne ved fiskeriet, man kan ikke få opklaret, om han lagde sag an mod Filsø, eller det var good-will fra deres side, men han fik altså lov til at drive fiskeri længere vestpå, hvor der var vand nok, det var vist meningen, at denne fiskeriet skulle havde hørt ejendommen til, men det blev ikke tinglyst, så da Niels Thøstesen var død, hørte fiskeretten op.

Karl Krummes, født 1902 i Henne. Landmand, sygekassekasserer, nu pensionist. Har været med til at samle stof til bogen om Henne sogn. Adresse: Stausø, Henne.